

Віктор Савельєв
Прикарпатський інститут ім. М. Грушевського МАУП

Л. ШЕСТОВ ПРО ЗВ'ЯЗОК ІДЕЙНОЇ СПАДЩИНИ Ф.М. ДОСТОЄВСЬКОГО З ФІЛОСОФІЄЮ ЖИТТЯ Ф. НІЦШЕ

© Савельєв В., 2009

На основі творів Л. Шестова проведено докладний порівняльний аналіз спорідненості й водночас простежено відмінності ідей філософської спадщини Ф. Достоєвського і Ф. Ніцше. Доведено, що обом мислителям властиве негативне ставлення до культу раціоналізму як вихідної основи позитивізму.

Ключові слова: внутрішня людина, жах, життя, можливість, раціоналізм, розум.

Viktor Savelyev. L.Shestov about the Connection of the High-minded Heritage by F.Dostoevsky with the Philosophy of Life by F. Nietzsche.

The author of the article is developing the circumstantial comparative analysis of the affinity ideas of the philosophical heritage by F.Dostoevsky and F. Nietzsche on the base of L.Shestov's works. There is demonstrating that negative attitude to the cult of rationalism, as the start-point of the positivism, inherent for both thinkers in the article.

Key words: horror, inside man, life, mind, possibility, rationalism.

В ужасе вопреки ужасу присутствует соблазн.

Жорж Батай

Мета роботи – дослідити, на основі творів Л. Шестова, спорідненості літературно-художніх і філософських позицій Ф. Достоєвського та певних ідей і понять філософії життя Ф. Ніцше. *Актуальність* цієї проблематики визначається значним впливом творчості Шестова на філософію постмодернізму. Про інтерес до спадщини цього мислителя у вітчизняній і зарубіжній філософській думці переконливо свідчить як активне перевидання в останні роки творів Шестова [10; 13–15], так і новітні дослідження його творчості [1; 8; 9].

Полемічному зіставленню світоглядних аспектів літературних образів Достоєвського і провідних ідей філософії життя Ніцше, які також були художньо оформлені німецьким мислителем, присвячена третя з філософських робіт Шестова „Достоевский и Ницше. Философия трагедии” (1903 р.). Саме цей твір приніс популярність авторові і викликав жваву полеміку на сторінках преси. Ідейна спадщина Достоєвського і Ніцше та й самі життєві обставини, в яких творили і діяли ці непересічні особистості, надалі будуть неодноразово використовуватись Шестовим у його філософських роздумах. Найчастіше Шестов звертається до творчості і персони Достоєвського з метою прояснення і пояснення як філософських концепцій західноєвропейських філософів Канта, Гегеля, К'єркегора, Джемса та ін., так і літературних творів Белінського, Толстого, Ібсена та ін. Відзначимо три основні способи використання світоглядних позицій Достоєвського у творах Шестова. Перший пов'язаний із прагненням ствердити свої філософські думки, спираючись на авторитет великого російського письменника. Другий спосіб полягає у прагненні довести пріоритет російської літературно-філософської думки над західноєвропейським раціоналізмом і позитивізмом. Третій спосіб виражається у спробах заочно посперечатися з Достоєвським з метою

виразнішого окреслення власної позиції з тієї чи іншої екзистенційної проблеми. У подібний спосіб до певної міри Шестов використовує філософію життя і персону самого Ніцше. Відмінність у підходах до творчої спадщини Достоевського і філософських ідей Ніцше полягає насамперед у тому, що точка зору російського письменника, зазвичай, використовується для протиставлення, інколи дуже гострого, західноєвропейському культу розуму і сцієнтизму, а творчий доробок Ніцше слугує для глибшого розуміння вітчизняних інтелектуальних і літературних процесів.

У цій роботі увага звертається передусім на виявлення певної спорідненості, співзвучності і істотного збігу тих світоглядних позицій, які Достоевський висловлює вустами персонажів своїх літературних творів, і сенсу афористичних настанов, філософії життя Ніцше. Цей збіг з'ясовується крізь призму текстів Шестова. Робиться спроба простежити вплив ідейної спадщини Достоевського і Ніцше в інтерпретації Шестова на зародження філософії постмодернізму, зокрема на творчість Жоржа Батая.

Спільність між художньою творчістю Достоевського і філософією життя Ніцше, на думку Шестова, полягає насамперед в тому, що вони розповідали своїм читачам у своїх творах не про надумані переживання і випробування вигаданих персонажів чи навіть реальних історичних осіб, а про те, що вони самі переживали і через що пройшли у власному житті, а також про ту гарячковість, з якою людське життя інколи прямує до краю прірви. Якби у їх оповідях і сповідях не з'являвся особистісний вимір божевілля життя, вони насправді були б позбавлені тривалого впливу на духовну культуру людства. У творчій спадщині Достоевського і Ніцше головна увага звертається на саму людину, на те, якою її народжує і занепащає власна пристрасть, а не якісь факти зовнішнього існування. В обох цих авторів йдеться, по суті, про інтенсивний рух внутрішнього життя людини, який протиставляється виявам зовнішньої активності суспільного життя. Достоевський і Ніцше наголошують на самодостатності життя, яке має служити винятково самому собі. Підпільна людина Достоевського і головний герой Ніцше – Заратустра – змальовані у безперервних пошуках власної автономії та її суверенності. Вони ставлять за мету звільнитися від будь-якої залежності від суспільства та його інститутів, від профанного світу взагалі. Саме внутрішнє, духовне життя, те інтимне, яке людина бажала б завжди відчувати незалежним ні від чого, окрім самої себе, стає в цих персонажів фундаментом того особистісного, потаємного буття, яким особистість, власне, і є за своєю прихованою суттю.

Достоевський у сенсі обстоювання підпільною людиною своєї автономії від цілого світу висловлювався гранично, в радикальний спосіб. Ось що говорить його персонаж з твору „Записки из подполья”, звертаючись до повії, що завітала до нього за „моральною підтримкою”: „На деле мне надо знаешь чего? Чтобы вы провалились, вот чего. Мне надо спокойствия. Да я за то, чтоб меня не беспокоили, весь свет сейчас за копейку продам. Свету ли провалиться или мне чаю не пить? Я скажу, что свету провалиться, а чтоб мне чай всегда пить” [14, с. 337]. У „Записках из подполья” думка Достоевського досягає найбільшої глибини і відчайдушності, почуття художника – найвищої життєвої гостроти, естетичні удари – граничної нещадності. У цьому творі можна легко розпізнати бунт проти цінностей, піднятих на щит розумом, який проголосив свою незалежність від реального життя, або, іншими словами, проти цінностей, народжених сліпою вірою у всемогутність розуму. Шестов писав: „Там, где умозрительная философия усматривает „истину”, ту истину, которой так жадно добивается разум и которой мы все поклоняемся, там Достоевский видит „нелепость нелепостей”. Он отказывается от водительства разума и не только не соглашается принять его истины, но со всей энергией, на которую он способен, обрушивается на наши истины” [14, с. 632]. Філософ зауважував, що саме твори Ф.М. Достоевського „Записки из подполья” і „Сон смешного человека” містять справжню критику розуму, а не роботи І. Канта. Раціоналізм особливо вбогим постає в його міщанській, побутовій проекції. Шестов неодноразово наводить таку думку Достоевського, яка особливо припала йому до душі: „То, что все, всегда и везде считают за истину, есть обман, есть страшное наваждение, что от всеемства, к которому нас призывает наш разум, пришли на землю все ужасы бытия” [14, с. 630]. У цьому смислі Достоевський і Ніцше буквально

виламувалися з буденного, профанного, загальноновизнаного чи, за означенням російського письменника, „всеєства”. Все те, що повсюди і завжди приймають за істину, насправді є оманною і страшенною облудою, що саме від „всеєства”, до якого людей закликає розум, прийшли у життя всі жахи і страхіття. Пильне, нічим не запаморочене сприйняття дійсності дало змогу цим мислителям схоплювати реальність, приховану за позірністю благополуччя в тих ситуаціях, кризовий характер яких більшість людей не відчуває лише тому, що з гострого й спонтанного стану ці ситуації перейшли у затяжну, хронічну стадію.

Ніцше у найвідомішому своєму творі „Так казав Заратустра” писав про потребу творчої особистості в усамітненні, яке конче необхідне для того, щоб досягти на своєму шляху омріяних вершин. Вустами Заратустри філософ звернувся до тих, хто творить, з таким закликом: „З любов’ю своєю і творінням своїм простуй у свою самотність, о брате; а потім вже за тобою поплентається справедливість” [6, с. 67]. Громадське життя Ніцше уподібнює до галасливого торговища, на якому товпляться „виряджені блазні” і „лицедії”. Державу, що організує це „торговище”, мислитель характеризує так: „Держава бреше усіма мовами про добро і зло – і що не слово, то брехня, і що не майно, то крадене. Усе в ній – обман, краденими зубами кусає вона, ця єхидна. Навіть нутро її – це обман. Словоблудство в добрі і злі – ось вам знамення, що таке держава” [6, с. 50].

Ставлення до буржуазної держави у Достоевського хоч і значно відрізняється від її майже анархічної негачії у Ніцше, але й він налаштований в антидемократичному дусі. В „Братях Карамазовых” автор подає міркування Паїсія про те, що на протигагу римо-католицькій ідеї – „по русскому пониманию” – „государство должно кончить тем, чтоб сподобиться стать единственно лишь церковью, и ничем иным” [4, с. 42]. Отже, на думку Достоевського, держава має перетворитися на теократію, а суспільство – на „вселенську церкву”, покликану забезпечити такий високий рівень моральної самосвідомості, що всі його члени будуть чинити за велінням власного сумління. Шестову явно імпонувало захоплення Достоевського біблійною книгою Йова [4, с. 323]. Дійсно, в романах і оповіданнях великого письменника зустрічається багато літературних варіацій на теми біблійної книги Йова. Прикладами можуть бути міркування Івана і Дмитра в „Братях Карамазовых”, Кирилова в „Бесах”, духовна скерованість таких оповідань, як „Сон смешного человека”, „Кроткая”. Значення книги Йова у філософських роздумах самого Шестова переконливо свідчать такі його твори, як „На весах Иова: странствие по душам” [11], „Власть ключей” [12], „Великие кануны” [15], „Афины и Иерусалим” [10]. Насправді розум не може виправдати силу пристрасті і наївно вважає, що повинен заперечувати її. Шестов зауважує, що філософ-теоретик у пристрастних почуттях вбачає непотрібні і шкідливі надмірності. Розсудливий поміркованості Спінози, чий вислів „не сміятися, не плакати, не проклинати, а розуміти”, який Шестов неодноразово наводить у своїх працях, філософ протиставляє зойк прочанина: „З глибини я взиваю до Тебе, о Господи” (Псалом 129:1). Шестов наголошує, що розум, який прагне дослухатися лише до власних доказів, сам себе ошукує; адже якщо він схоче, то може прозирнути у докази серця, для досягнення цієї мети виявляється достатньо, щоб він не вимагав відразу втискувати поривання серця у раціонально вирахований доказ. Погодившись на це, розум може визначити сферу, в якій він більше не виступає єдино правильним критерієм поведінки, – і це він робить, якщо йдеться про сакральне, про те, що перевершує його за сутністю. Як слушно свого часу зауважив Е. Ренан: „Більшість не задовольняється філософією, їй потрібна святість” [16, с. 451–452].

Розум, по суті справи, зазнає краху, стикаючись із сакральним, через те, що вже у найпершому власному поруху він абстрагує, відокремлює об’єкти рефлексії від конкретної тотальності реального. Від імені науки він споруджує світ абстрактних речей, скопійованих з речей профанного світу, тобто деякий частковий світ, у якому панує корисність. Заслугою Достоевського і Ніцше Шестов вважає те, що їм не бракувало мужності і було до снаги, висловлюючись мовою постмодерністів, деконструювати профанний світ, межі якого окреслені розумом, і вийти у цілком інший, духовно безмежно багатий, сакральний світ, де об’єкти дані у тій же площині, що і суб’єкт;

де разом із суб'єктом об'єкти формують суверенну тотальність, яку не розділяє жодна абстракція. У сфері сакрального відкриваються нові, нічим не обмежені можливості, які обітовані людям Богом у Біблії. Йдеться насамперед про улюблені вірші Біблії, які Шестов неодноразово у різних контекстах цитує на сторінках багатьох своїх творів: „Богові – все можливо” (Матей 19:26). Відкинувши розсудливі постулати позитивізму, Достоевський і Ніцше виходять у безмежний океан справжнього життя, який вирує за кордонами того, що зветься пізнаваним світом, за красм нормального життя. Ніцше стверджує, що „краще бути бездумним дурнем, аніж мудрим коштом чужої думки” [6, с. 259]. Процес пошуку істин у межах простору, окресленого позитивною наукою, розгортається, хоч і не без певного напруження, але на загал цілком спокійно, послідовно, безболісно, крокуючи від одного висновку до іншого. Навпаки, у Достоевського ніхто з його літературних персонажів не розмірковує за правилами логіки: скрізь у письменника його герої вдаються до надсаду, плачу, шаленства, нестями, скреготу зубів. У Ніцше також мислити водночас означає краяти душу, мучитися, карлючитися у корчах [14, с. 424]. Ось як німецький мислитель визначав сутність філософа: „Философ: это человек, который постоянно переживает необыкновенные вещи..., которого его мысли поражают как грозвые удары; который, быть может, сам представляет собою грозвую тучу, чреватую новыми молниями; это роковой человек, постоянно окруженный громом, грохотом и треском, и всякими жутиями” [7, с. 401]. Ніцше наголошує, що саме жах, який пробуджують об'єкти у філософах, названих ним „новими”, надає цим об'єктам сенс і найбільшу актуальну цінність. І тут страх не здатний нічому перешкодити. Жах одночасно пробуджує нездоланне бажання, він спокушає до пізнання небезпечного, яке тільки і варто пізнавати. Спротив, який людина відчуває перед небезпекою всередині себе через інстинкт самозбереження, тільки підсилює бажання. Спротив – це випробування, яке гарантує справжність бажання і в такий спосіб наділяє людину потрібною силою для подолання цього спротиву, яка випливає з непорушності влади бажання. Об'єкт такого бажання завжди мислиться як об'єкт, що приносить задоволення.

Наведені міркування дають змогу виділити ще одну спільну рису, властиву як творчому доробку, так і особистому життю Достоевського і Ніцше. Вони виразно усвідомлювали і неодноразово висловлювали у своїх творах думку про те, що на багатьох рівнях існування безпека і небезпека є органічними складовими частинами єдиного світового порядку. Стихійне, яке привносить у життя все небезпечно, належить не тільки зовнішньому світу, але й становить невід'ємну частину внутрішнього життя кожного індивіда. Потяг до небезпеки закладений у глибинах людської психіки і виявляється у жаданні гри і пригод, любові і ненависті, злетів і падінь, жаданні всього того, що потребує ризику, без якого дійсність видається нудною і незавершеною. У творах Достоевського і Ніцше часто йдеться про потенційні сили, що зачайлися у глибинах реальності і не надаються контролю з боку розуму та моральних настанов. Ці сили характеризуються трансцендентністю, яка може мати як позитивну, так і негативну спрямованість стосовно індивіда. Ці сили подібні до природних стихій. У внутрішньому світі людини вони репрезентовані потенціями, прихованими у потаємних кутках психіки і наділеними здатністю з незбагненно великою енергією раптово прориватися на поверхню особистого і громадського життя. З цього приводу Ніцше писав: „Тайна пожинає величайшие плоды и величайшее наслаждение от существования зовется: опасно жить!” [7, с. 283].

Споріднює Достоевського і Ніцше і та увага, яку вони приділяли проблемі гріхопадіння. Шестов з цього приводу зазначає, що Ніцше тільки зовні у своїй творчості здається відстороненим від біблійних тем і образів. Насправді, як вважає Шестов, тема гріхопадіння стала стрижнем усієї ніцшеанської філософії [14, с. 517]. Відмінність між Достоевським і Ніцше полягає лише у тому, що перший постає підпільним православним, а другий – „християнином навиворіт”. Доречно навести таку репліку Ніцше: „Что отрицал Христос? – Все, что сегодня называется христианством” [7, с. 30]. Цієї репліки цілком достатньо, щоб розгадати тональність ніцшеанства стосовно християнської релігії. „Ненормальность! Вот страшное слово, – писав Шестов, – которым люди

науки пугали и до сих пор продолжают пугать всякого, кто ещё не отказался от умирающей надежды найти в мире что-нибудь иное, кроме статистики и железной необходимости!” [14, с. 315]. Дійсно творчості і життю Достоевського і Ніцше властиве балансування на межі нормальності і божевілля, яке скінчилося для німецького філософа у психіатричній лікарні, а Достоевський страждав від нападів епілепсії. В.В. Тимофеева так змальовує враження, яке справляв на слухачів Достоевський: „Мне представлялось, как будто слушатели, бывшие в зале, сначала не понимали, что он читал им, и перешёптывались между собою: Маниак!.. Юродивый!.. Станный!” [4, с. 70].

У статті „Логіка релігійної творчості”, Шестов, розмірковуючи над ідеями Джемса, викладеними у праці „Різноманітність релігійного досвіду”, зокрема вказує на схожість цих ідей з ідеями творів Достоевського. Спільним у Джемса і Достоевського є те, що обидва вони вважали безумство джерелом творчої сили. У Ніцше також знаходимо подібні міркування. Він писав; „Це правда, ми любимо життя, та не тому, що звикли жити, а тому, що звикли любити. В любові завжди є трохи божевілля. Проте і в божевіллі завжди є трохи розуму” [6, с. 41]. На думку Шестова, передумовою, завдяки якій виникає можливість інтеграції творчих потенцій мудрості і безумства, є та обставина, що порядок і послідовність існують лише у людській голові, а поза нами, ззовні, навколо нас панує абсурд і хаос [15, с. 244].

Незаперечний вплив ідей Достоевського, Ніцше та й самого Шестова на філософію екзистенціалізму і постмодернізму простежується найбільш виразно через творчість французького літератора і філософа Ж. Батая. Відомо, що Батай під безпосереднім впливом Шестова почав вивчати твори Достоевського і згодом неодноразово посилався на російського письменника у своїх працях. Батай у 20-х роках минулого століття переклав французькою мовою багато творів Шестова, чим посприяв популяризації ідей кийського філософа у середовищі французьких інтелектуалів. Від Достоевського і Шестова Батай сприйняв критичне ставлення до культу розуму. Згодом у заснованих французьким мислителем часописах „Асефаль” (1936 р.) і „Критика” (1946 р.) друкувалися такі, сьогодні всесвітньо відомі, фундатори постмодернізму, як Р. Барт, М. Бланшо, Ж. Деріда, П. Клосовські, М. Фуко та ін. [5, с. 77–78]. Отже, зацікавленість творчістю Достоевського і Ніцше виникла у французьких філософів „Нової хвилі” не без певного впливу на них російської філософії Срібного віку, яка, за висловом Бердяєва, сформувалася передусім на засадах ідей Гоголя, Достоевського, Толстого і ніцшеанства [3, с. 110–115].

1. Барта В. *Співвідношення раціонального та ірраціонального у філософії Лева Шестова // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 412–413: Філософія. – Чернівці, 2008. – С.183–187.* 2. Батай Ж. *История эротизма. – М., 2007.* 3. Бердяев Н.А. *О русской идее. Мыслители русского зарубежья о России и её философской культуре // О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья. – М., 1990. – С.5–271.* 4. Волгин И.Л. *Последний год Достоевского. Исторические записки. – М., 1986.* 5. *История философии: Энциклопедия. – Минск, 2002.* 6. Ніцше Ф. *Так казав Заратустра. – К., 2003.* 7. Ніцше Ф. *Сочинения: В 2-х т. – Т.1. – М., 1990.* 8. Сюй Фэнлинь. *Смысл «библейской философии» у Льва Шестова // Вопросы философии. – 2007. – №5. – С.80–84.* 9. *Філософія Лева Шестова в контексті культури російського Срібного віку // Матеріали наукової конференції, 12–13 травня 2007 р. – Вип.13. – Дрогобич, 2008.* 10. Шестов Л. *Афины и Иерусалим. – СПб., 2001.* 11. Шестов Л. *На весах Иова: странствия по душам. – Париж: Современные записки, 1929.* 12. Шестов Л. *Власть ключей. – Берлин, 1923.* 13. Шестов Л. *Лекции по истории греческой философии. – М. – Париж, 2001.* 14. Шестов Л. *Достоевский и Ницше (философия трагедии) // Апофеоз беспочвенности. – М., 2000.* 15. Шестов Л. *Великие кануны. – М., 2007.* 16. Renan E. *Vie de Jesus. – Paris, 1863.*